

نقد دیدگاه سیوطی در تفسیر الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور درباره

آفرینش حوا(ع)

عبدالمجید محقق *

الهام علی میرزایی **

سمیع الله ***

چکیده:

الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور تألیف جلال الدین عبد الرحمن سیوطی در زمینه آشنایی با روایات تفسیری اهل تسنن، به ویژه در مسائل مورد اختلاف شیعه و سنی منبع مهمی به شمار می رود. این پژوهش بر آن است تا جایگاه زن و چگونگی خلقت آن را با توجه به تفسیر الدر المنثور بیان کند و در پی پاسخ به این سوال است که خلقت حوا در این تفسیر با خلقت حوا در کتاب مقدس و تفسیرهای دیگر مشترک است یا متفاوت. حاصل این پژوهش که مبتنی بر منابع کتابخانه و به صورت توصیفی/تحلیلی است نشان می دهد که سخن سیوطی در مبحث خلقت حوا برخلاف آیات قرآن و احادیث ائمه می باشد به سبب آنکه در قرآن و احادیث پیامبران، خلقت حوا را همانند آدم از جنس گل می دانند. همچنین اکثریت مفسرین با سخنان قرآن و احادیث موافق هستند. بنابراین سخن سیوطی در بحث خلقت حوا پذیرفتنی نیست و باید آن را رد کرد.

واژه های کلیدی: خلقت بشر، آفرینش حوا، سیوطی، الدر المنثور

*استاد یار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج.

**کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج.

***استادیار گروه فارسی، دانشگاه جی سی فیصل آباد.

مقدمه (مسئله پژوهش، روش پژوهش، اهمیت و پیشینه پژوهش)

ابوالفضل عبدالرحمن بن ابوبکر سیوطی ملقب به جلال الدین در سال "۸۴۹" هجری در قاهره به دنیا آمد. وی منسوب به خانواده صاحب جاه و منزلت است. که همه آنها جزء علمای دین بودند. سیوطی در سن هشت سالگی قرآن را حفظ کرد و سپس پدرش وی را به کلاس درس محدث مشهور، ابن حجر عسقلانی فرستاد. گفته شده است که او نزد ششصد نفر از بزرگان و شیوخ عصر خود درس خوانده است. در سن هفده سالگی از جانب شیخ و استاد خود بلقینی، به درجه اجتهاد نائل گشت و در همان سن شروع به تدریس در مکاتب دینی نمود (ر.ک: سیوطی، ۳: ۳۰۰، ۱۴).

همچنین سیوطی بعد از رسیدن به درجه اجتهاد، به بلاد مختلفی از جمله شام، یمن، حجاز، هند و... سفر کرد. از سن چهل سالگی به بعد، به منظور تألیف کتب و آثار به عزلت روی آورد، که در مقاله الاستنصار به آن اشاره کرده است. سیوطی از سن چهل سالگی به بعد، تألیفات خود را به رشته تحریر درآورد. این عالم، عمر خود را صرف دین و فتوا نمود تا اینکه در سال ۹۱۱ هجری، دیده از دنیا فرو بست و در کنار قبر پدر خود در خانقاه قوصون در مصر دفن شد. در مورد تألیفات او و تعداد آنها اختلاف وجود دارد، پاره‌ای از مورخان معتقدند که وی بالغ بر ششصد کتاب و جزوه داشته است، گروهی دیگر بر این باورند که آثار وی متجاوز از چهارصد عدد نیست. در هر صورت، آنچه که واضح است این است که میزان تألیفات سیوطی فراوان و چشمگیر است که به نمونه‌هایی از آنها می‌پردازیم: الإیتقان فی علوم القرآن، لباب النقول فی أسباب النزول، الخصائص الکبری، الأشباه و النظائر، البهجة المرضیه، المزهر فی علوم اللغة، تاریخ الخلفاء، المحاضرات و المحاورات، المقامات و... (ر.ک: امین مقدسی و محمودی، ۱۳۹۰: ۱۱۵).

در کتاب تورات اشاره شده است که: حضرت آدم، همسر خود را حوا نامید، به

سبب آنکه او مادر همه زندگان است (ر.ک: سفر پیدایش، ۳: ۲۰).

همچنین در فرهنگ عربی پیش از اسلام، برای نامگذاری زنان از نام حواء استفاده می کردند. به نظر هور و ویتس، این کاربرد در فرهنگ عربی به طور دقیق بر گرفته از نام حواء در فرهنگ یهودی/مسیحی نیست و ممکن است به طور مطلق مونث آحوی باشد (ر.ک: ابو عبیده، ۱۹۹۸: ۴۴۳).

علاوه بر این موارد، به طور خلاصه به شناختی از تفسیر الدر المنثور می پردازیم. از جامع ترین تفاسیر اهل سنت در قرن دهم هجری است. سیوطی ذیل آیات، روایات بسیاری از رسول خدا (ص)، صحابه و تابعیان نقل کرده است، اما به دلیل آن که نظر خود را بیان نکرده و تنها در موارد معدودی در قوت یا ضعف حدیث، نظر داده است، این اقدام وی حمل بر قبول روایات از سوی وی می گردد، حال آن که در میان این روایات، اخباری قابل نقد نیز یافت می شود. بیشتر روایات تفسیری موجود در تفسیر سیوطی، از ابوهریره نقل شده است. همچنین روایات بسیاری از ابن عباس، که از شاگردان امیر المومنین (ع) بوده، نقل شده است، در حالی که روایات نقل شده از حضرت علی (ع)، که اولین مفسر قرآن بعد از رسول اکرم (ص) می باشند و نزدیک ترین فرد به آن حضرت در میان صحابه بودند، اندک است. در این تفسیر معدود روایاتی از برخی ائمه دیگر، همچون امام حضرت سجاد، امام حضرت باقر، و امام حضرت صادق (ع) نیز یافت می شود. مجموع روایات منقول از ائمه معصوم (ع) در این تفسیر، ۶۵۰ روایت است که از میان، ۶۰ روایت از امام حضرت باقر (ع) و ۳۷ روایت از امام حضرت صادق (ع) است. در تفسیر الدر المنثور، روایاتی به نقل از ائمه معصوم (ع) ذکر شده است که برخی از این روایات جعلی است، چنان که علامه طباطبایی بر برخی از این روایات نقد وارد کرده است، در روایات تفسیری، منقول از امام صادق (ع) نیز مواردی از این قبیل روایات، به چشم می خورد، از جمله روایتی که ذیل آیه دوم از سوره فتح نقل شده

است (سیوطی، ۱۴۰۴: ۶ و ۷۰).

بیان مسئله: آفرینش زن از جسم مرد به خصوص دند چپ مرد، باوری است که در برخی از فرهنگ ها و اقوام وجود دارد. پرسش اصلی این مقاله این است که آیا حوا و به طور کلی زن، از دنده یسار (چپ) مرد آفریده شده است یا خیر! حوا بعد از آدم و با بخشی از وجود او آفریده شده است و اینکه این سخن سیوطی تا چه اندازه با مطالب قرآن و احادیث در باب خلقت حوا سنخیت دارد؟

اهمیت و ضرورت پژوهش: با بررسی روایات موجود در تفسیر الدر المنثور و مقایس آن با مطالب قرآن و احادیث ائمه (ع)، میزان صحت و سقم مطالب روایات این تفسیر مشخص می شود و اینکه این تحقیق می تواند راهگشای پژوهشگران بعدی در باب خلقت حوا باشد.

اهداف پژوهش: الف: دستیابی به چگونگی خلقت حوا در تفسیر الدر المنثور.

ب: پی بردن به میزان مطابقت سخن سیوطی با مباحث موجود در قرآن و احادیث و تفسیرهای دیگر

پ: رد کردن و یا پذیرفتن سخن سیوطی در باب خلقت حوا.

ت: ریشه یابی سخن سیوطی در باب خلقت حوا در تفسیر خود.

روش پژوهش: روش انجام این پژوهش به صورت کتابخانه و به روش توصیفی/تحلیلی است. ابتدا به جلد دوم کتاب تفسیر الدر المنثور در باب خلقت حوا مراجعه نمودیم و روایات را فیش برداری و سپس آنها را نقد و بررسی کردیم.

پیشینه پژوهش: تاکنون پژوهشی درباره چگونگی خلقت حوا در تفسیر الدر المنثور یافت نشده است. اما درباره آفرینش آدم و حوا در قرآن مباحثی ذکر شده است که در زیر به ذکر چند نمونه می پردازیم:

الف: در مقاله ای تحت عنوان "خلقت آدم و حوا در قرآن و روایات" که در سال ۱۳۹۴ توسط احسانی و محمدی یافت شد به این نتایج دست یافتند که در تورات

و قرآن در ضمن داستان آفرینش جفت بودن و زوج بودن به طور همگون به چشم می خورد. هر دو کتاب ماده اولیه خلقت انسان را گل می نامند. و حضرت آدم در دو کتاب به عنوان جانشین خداوند در روی زمین مطرح است.

ب: فرجامی در مقاله تحت عنوان "آفرینش حوا (زن) در قرآن و روایات" که در سال ۱۳۸۵ انجام گرفت به این نتیجه دست یافتند که در برخی روایات، به آفریده شدن زن از آدم یا جزئی از بدن او اشاره شده است. اما در قرآن درباره خلقت حوا به طور مستقل مطلبی یافت نشده است.

پ: در مقاله تحت عنوان "آفرینش حوا از دیدگاه قرآن" که در سال ۱۳۸۸ توسط وکیلی و محمد رضایی نوشته شد به این نتایج دست یافتند که: زن و مرد در اصل و اساس سرشت خود، مشترك اند. از دیدگاه قرآن انسان از حقیقت واحدی خلق شده است و زن و مرد بودن، دو نوع ظهور انسان در عالم خاک است. هویت واقعی انسان در قرآن همان روح است و جسم تنها ابزاری برای تکامل به شمار می رود.

ت: همچنین در مقاله تحت عنوان "بررسی خلقت مستقل حوا (همسر آدم علیه السلام) از آدم، براساس آیه يك سورة نساء" که در سال ۱۳۹۳ در کنگر بین المللی فرهنگ و اندیش دینی که توسط آقا جانبگلو و دیگران به چاپ رسید به این نتایج دست یافتند که: خلقت آدم و حوا از يك نفس واحد نشئت گرفته است و هر دو دارای سرشتی واحدند، بنابراین هیچ يك از دو جنس زن و مرد، برتری و فضیلت نسبت به دیگری ندارند و تنها ملاک برتری از نظر قرآن تقوا است.

بحث و بررسی

از جمله مباحثی که در کتاب های آسمانی به آن اشاره شده، خلقت انسان است. از جمله این کتاب های آسمانی، قرآن کریم است که چگونگی خلقت انسان را برای ما بیان کرده است و با ذکر آیات متعددی در قرآن، برای ما روشن شده است

که آفرینش حضرت آدم از گل بود. همچنین درباره چگونگی پیدایش حضرت حوا نیز در برخی آیات از جمله "خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا" خلقت حضرت حوا را برای ما روشن نموده است. اگر در آیات قرآن کریم و روایاتی که از معصومین، درباره خلقت حوا است، بنگریم، از چگونگی خلقت حوا نیز آگاه می شویم. اما در بعضی از تفاسیر از جمله تفسیرهای روایی، که در رأس آنها تفسیر "الدر المنثور" سیوطی است، روایاتی را می بینیم که با فرمایش های قرآن و احادیث ائمه، ناسازگار است به سبب آنکه خلقت حوا را از دند چپ آدم بیان می کند. که در طی بحث های بعدی به آن روایات اشاره می کنیم.

ما در این پژوهش، ابتدا به نگاه ادیان درباره زن می پردازیم، بعد از آن روایت های سیوطی را درباره خلقت حوا ذکر می کنیم، سپس خلقت حوا را از دیدگاه سه منبع اساسی از جمله کتاب مقدس قرآن، کتاب مقدس تورات و روایت هایی که در خصوص خلقت حوا وجود دارد، بیان می داریم و سپس به نقد دیدگاه سیوطی در این تفسیر می پردازیم.

خلقت زن از نگاه ادیان

ایرانیان باستان نیز اعتقاد داشتند، کیومرث اولین انسانی است که وارد زمین شده است و سی سال در کوهستان ها زندگی کرده است تا اینکه هنگام مرگ نطفه از پشت او خارج شد و در اثر گرمی خورشید خشکید. تا چهل سال بعد، در روز مهرگان (۱۶ مهر) که جشنی قدیمی است، به صورت دو ساقه ریواس از زمین روید، آن وقت به شکل انسان یکی به نام "میشانه" جنس ماده، و دیگری "میشه" جنس نر درآمدند (ر.ک: علویقی، ۱۳۵۷: ۱۰).

همچنین "بهاگواد گیتا" که دارای آیین هندو می باشد، عقیده کلی را این گونه بیان می کند که: "این فقط روح گناه کار است که به شکل زن آفریده می شود (ر.ک: گروه تحقیق و پژوهش انتشارات شلاک، ۱۳۸۷: ۱۸).

علاوه بر این، یهودیان معتقدند: «حوا از دنده آخرین چپ آدم آفریده شده است» (مکارم شیرازی، ج ۱۹: ۳۸۰). و نیز در تورات نقل شده است که: «خدا گفت: درست نیست آدم تنها بماند لذا حوا را آفرید».... (علویقی، ۱۳۵۷: ۳۳).

و در پایان، در دیدگاه اسلام، زن جنس دوم تلقی نمی شود بلکه همسان و هم جنس مرد است. یعنی از "نفس واحده" خلق شده اند. (ر.ک: بختیار، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

روایت های سیوطی در تفسیر الدر المنثور درباره خلقت حوا
روایت هایی که سیوطی ذکر می کند در تفسیر آیه اول سوره نساء است:
آیه اول سوره نساء: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - ترجمه: «ای مردم
بترسید از خالق خود، آن خدایی که همه شما را از یک جسم بیافرید و هم از آن،
جفت آن را آفرید و از آن دو جسد خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن پراکند، و
بترسید از آن خدایی که به نام او، از یکدیگر طلب و درخواست می کنید و درباره
ارحام کوتاهی نکنید، که خدا مراقب اعمال شماست (نساء ۱۴)، آیه ۱).

تفسیر سیوطی در بیان این آیه به شرح زیر است:

الف: روایت اول: «ترجمه: ابو شیخ در سخنان خود از ابن عباس نقل کرده
است {او شما را از یک روح آفرید- {گفت: از آدم} و همسرش را از او پیدا کرد}
گفت: حوا را از دنده چپ او خلق کرد» (سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۴۲۳).

ب: روایت دوم: «ترجمه: "عبد بن حمید و ابن ابی شیبہ و ابن جریر و ابن المنذر
و ابن ابی حاتم در گفتار خود بیان کرده اند {او شما را از یک روح آفرید {قال: آدم}
و همسرش را از او آفرید {گفت: حوا از دنده کوتاه (چپ) آدم است او در حالی
که خواب بود از خواب بیدار شد. سپس گفت: من در کنار زن هستم» (همان).

ج: روایت سوم: «ترجمه: و نقل شده است از عبد بن حمید و ابن المنذر و از ابن

عمر و گفت: من حو را از پهلوی چپ آدم ایجاد کردم و ایجاد کردم زنی ابلیس از پهلوی چپ » (همان).

د: روایت چهارم: « ترجمه: و نقل شده است از ابن ابی حاتم از ضحاک { او شما را از يك روح آفرید } گفت: حو را از دند چپ خلق کردند و آن کوتاه ترین دنده بود. و نقل شده است از ابن منذر و از ابن ابی حاتم و بیهقی در مردم از ابن عباس. گفت: زن از مرد آفریده شده است بنابراین او سیری ناپذیر است در مردان. پس زن خود را ساکت کنید و و مرد روی زمین آفریده شده است او در زمین سیری ناپذیر است. خداوند فرمود: { و مردان از آنها پخش کنید } » (همان).

تحلیل مطالب: در تفسیر آیه اول سوره نساء، سیوطی چهار روایت برای خلقت حو بیان نموده است که نکته بارز این چهار روایت این است که حو از کوتاه ترین دنده مرد یعنی دنده چپ آفریده شده است و زن نمودی از شیطان است به سبب آنکه زن سبب رانده شدن آدم از بهشت شده است. لذا سیوطی نسبت به زن چهره منفی دارد و زن را جنس فرعی و دوم می پندارد.

آفرینش حو در قرآن

طبق بررسی هایی که انجام شد، در قرآن از حو نامی برده نشده است و تنها با واژه "زوج" به او اشاره شده است. و اینکه قرآن به موضوع خلقت حو در بحث آفرینش همه انسان ها، به "نفس واحده" اشاره کرده است. برای اثبات سخن خود به ذکر سه سوره از قرآن (نساء، زمر، اعراف) اکتفا می کنیم.

سوره نساء آیه ۱: ترجمه: « ای مردم بترسید از خالق خود، آن خدایی که همه شما را از يك جسم بیافرید و هم از آن، جفت آن را آفرید و از آن دو جسد خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن پراکند، و بترسید از آن خدایی که به نام او، از یکدیگر طلب و درخواست می کنید و درباره ارحام کوتاهی نکنید، که خدا مراقب اعمال شماست (نساء (۱۴)، آیه ۱).

سوره زمر آیه ۶: ترجمه: «او شما را از يك تن (آدم) آفرید بعد از آن زوج او (حوا) را قرار داد و برای استفاده شما، هشت نوع از چهارپایان ایجاد کرد، و شما را در رحم مادران، در سه تاریکی (مشیمه و رحم و بطن) با تحولات گوناگون (بدین آفرینش زیبا) می آفریند، این خدا است پروردگار شما که سلطان ملک وجود او است، هیچ خدایی جز او نیست، پس ای مشرکان (نادان) از درگاه او به کجا می برندتان؟» (زمر (۳۹)، آیه ۶).

سوره الاعراف آیه ۱۸۹: ترجمه: «او است خدایی که همه شما را از يك تن بیافرید و از (نوع) او نیز زوج او را مقرر داشت تا به او انس و آرام گیرد، و چون با او خلوت کرد، باری سبک تحمل کرد، پس با آن بار حمل، چندی بزیست تا سنگین شد، آن گاه هر دو، خدا و خالق خود را خواندند که اگر به ما فرزندی نیک (و تندرست) عطا کردی البته از شکر گزاران خواهیم بود»- (الاعراف (۷)، ۱۸۹-).

تحلیل: طبق شواهد بالا در قرآن به این نتیجه دست یافتیم که به طور رسا در قرآن به خلقت حوا اشاره نشده است بلکه منظور از خلقت حوا این بوده است که حوا بعد از آدم و با بخشی از وجود او آفریده شده است نه از دنده چپ او. پس طبق آیات قرآن نظر سیوطی درباره خلقت حوا صحیح نیست.

آفرینش زن در تورات

کتاب مقدس تورات، مرد را در آفرینش اصل می پندارد و زن به صورت فرع آفریده شده است. و طبق نظر تورات زن طفیلی مرد است. همچنین در تورات باب ۲ آیات ۵ و ۳۱ به خلقت حوا اشاره شده است:

«هنگامی که خداوند آسمان ها و زمین را آفرید، هیچ بوته و گیاهی بر روی زمین نرویده بود؛ زیرا خداوند هنوز باران نبارانیده بود. همچنین هیچ انسان نبود که بر روی زمین کشت و زرع کند. آن وقت پروردگار از خاک زمین، آدم را آفرید،

بعد در بینی آدم روح حیات دمیده، به او جان بخشید و آدم موجود زنده ای شد. خداوند آدم را در باغ عدن گذاشت تا در آن کار کند و از آن نگهداری کند و به او گفت که از همه میوه های باغ درختان بخور، به جز میوه درخت شناخت نیک و بد؛ زیرا اگر از آن میوه بخوری، مطمئن باش خواهی مرد. خداوند فرمود، شایسته نیست آدم تنها بماند، باید برای او یار مناسبی به وجود آورم. آن وقت پروردگار همه جانوران و پرندگان که از خاک سرشته بود، نزد آدم آورد تا ببیند آدم چه نام هایی بر آنها خواهد گذاشت. بدین ترتیب، تمام حیوانات و پرندگان را نام گذاری کرد، اما برای او یار مناسبی یافت نشد. آن وقت پروردگار آدم را به خوابی عمیق فروبرد و یکی از دنده هایش را برداشت و جای آن را با گوشت پر کرد و از آن دنده، زنی را آفرید و او را پیش آدم آورد. آدم گفت: این استخوانی است از استخوان هایم، گوشتی از گوشت من، نام او نساء باشد چون از انسان گرفته شده است» (سفر پیدایش، ۲: ۵-۱۸-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۳۱).

تحلیل کتاب تورات در باب خلقت آدم: در کتاب تورات اشاره شده است که پروردگار خواب را بر آدم مسلط کرد و یکی از دنده هایش را برداشت و از آن زنی خلق کرد و او را نزد آدم آورد. سخن سیوطی در تفسیر الدر المنثور با تورات یکی است و هر دو در این دیدگاه مشترک هستند. پس نتیجه می گیریم که سیوطی این دیدگاه را از تورات تقلید کرده است و آن را بیان نموده است.

ج: آفرینش حوا در روایات

درباره خلقت حوا در روایات ما با سه نظر مواجه هستیم:

دسته اول: روایاتی است که به تبعیت از کتاب مقدس تورات، حوا را از دنده چپ آدم می دانند. در کتاب "الکامل فی التاریخ این اثیر" نقل شده است که: پروردگار بر آدم خوابی را مستولی ساخت بعد دنده از دنده های پهلوی چپ او را برداشت و جای آن را گوشت پر کرد در حالی که آدم در خواب بود. تا این که پروردگار

همسرش حو را از دنده او خلق کرد- (ر.ك: ابن اثیر، ۱۳۸۳: ج ۱: ۲۰).
دسته دوم: روایاتی هستند که خلقت حو را از دنده چپ آدم، به شدت انکار کرده اند که در زیر به ذکر آنها می پردازیم.

در کتاب «من لا یحضره الفقیه» از قول حضرت امام صادق (ع) روایتی ذکر شده است: ترجمه: «سپس زرارہ نقل میکند که در حضور حضرت امام صادق (ع) درباره خلقت حو سوال شد و این که نزد ما مردمی هستند که می گویند: پروردگار حو را از آخرین دنده چپ آدم خلق کرد. حضرت امام صادق (ع) فرمودند: «پروردگار از چنین نسبتی منزّه و برتر است. آیا کسی که چنین می گوید، می پندارد پروردگار توان آن را نداشت که همسر آدم (ع) را از غیر دنده او خلق کند، تا بهانه به دست ملامت گران دهد که بگویند: بعضی اجزاء آدم با بعضی دیگر ازدواج کرد...» بعد از آن فرمود: «پروردگار آدم را از گل آفرید و فرمان داد به ملائکه که بر او سجده کنند تا این که خواب را بر او مستولی فرمود و سپس حو را به طور نو ظهور پدید آورد.» (شیخ صدوق: ۱۳۱۴ هـ. ق: جلد ۳: ۳۷۹ - ۳۸۰).

دسته سوم: روایاتی که خلقت حو را از زیادی گل آدم می دانند:
در بحار الانوار مجلسی آمده است که: ترجمه: «عمر بن ابی مقدم از پدر خود بیان می کند که از حضرت امام باقر (ع) پرسیدم که: خداوند کریم حو را از چه چیزی خلق کرد؟ فرمودند: «مردم در این باره چه میگویند؟» عرض کردم می گویند: پروردگار حو را از دنده از دنده های آدم خلق کرد. فرمودند: «دروغ می گویند. آیا پروردگار قادر نبود که او را از راه دیگری به جز دنده آدم بیافریند؟» عرض کردم: فدایت شوم، پس از چه چیزی او را خلق کرده است؟ عرض کرد: «پدرم از پدرانش به من خبر داده است که پیامبر اکرم (ص) فرمود: پروردگار مشتی از گل برداشت و آن را مخلوط کرد و آدم را خلق کرد و آن گاه از باقی مانده گل آدم

حوارا آفرید» - (مجلسی، ۱۳۶۱ جلد ۱۱: ۱۱۶) -

تحلیل کامل این روایات: نظریه خلقت حوا از دنده چپ آدم، نظریه باطل است به این سبب که اولاً به صراحت مورد انکار دو دسته روایت دیگر، قرار گرفته است. دوماً بعضی راویان این روایت ها، از اهل کتاب اند که وارد کنند خرافات، از تورات و انجیل به روایات صادره از ائمه مشهور هستند، لذا روایات آنها کذب است. ثانیاً روایت های دسته دوم دارای منابعی قوی هستند و روایت های دسته سوم تکمیل کننده روایات دسته دوم هستند.

بررسی روایت های سیوطی درباره خلقت حوا در تفسیر الدر المنثور بسیاری از مفسرین قرآن، اعم از شیعه و سنی با اراء دلایل محکم و عقلی مبنی بر آفرینش حوا از گل، نظر سیوطی را رد می کنند که در زیر به شرح ده مورد می پردازیم:

۱- زحیلی در تفسیر آیه «و جعل منها زوجها» (اعراف، (۷)، (۱۸۹) می گوید: «خلق الزوج من جنس الزوج لیسکن الیها و یأنس بها کما فی الآیه الاخری»: «و من آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً». یعنی خداوند، زوج (حوا) را از جنس زوج (آدم) قرار داد تا با آن آرامش یابد. همان طور که در آیه دیگر می فرماید: «از آیات او این است که از جنس خودتان همسرانی قرار داد» (زحیلی، ۱۴۲۲ ق: ۲۷۹).

۲- علامه طباطبایی می گوید: «خلق لکم من انفسکم ازواجاً» «ای خلق اجلکم - او لینفعکم - من جنسکم: یعنی خداوند زنان را به خاطر نفع رساندن به شما، از جنس خودتان (یعنی خاک) آفرید» (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۲۱۶).

۳- طبرسی در تفسیر «مجمع البیان»، درباره جمله «جعل لکم من انفسکم ازواجاً» می گویند: یعنی از جنس خودتان، برای شما انواع مختلفی از زن و مرد آفریدیم» (طبرسی، ۱۳۵۲: ۲۹۹).

۴- طنطاوی در تفسیر جمله « جعل لکم من انفسکم ازواجاً و من الانعام ازواجاً » می گوید: «ای جعل لکم - سبحانه - بقدرته من جنس أنفسکم ازواجاً، ای: نساء تجمع بینکم و بینهن الموده و الرحمه: یعنی خداوند سبحانه با قدرتش برای شما ازواجی یعنی زنانی از جنس خودتان آفرید تا بین شما مودت و رحمت برقرار گردد » (طنطاوی، ینایر ۱۹۹۷ م: ۱۸).

۵- شیخ مراغی در تفسیر « جعل منها زوجها » می گوید: « جعل من جنسها زوجها و هی حواء: زوج او را که حوا بود از جنس آدم آفرید » (مراغی، بی تا: ۱۱۲).

۶- شوکانی در تفسیر آیه « ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً » (روم، (۳۰)، (۲) می گوید: «ای من جنسکم فی البشریه و الانسانیه» - : «یعنی از جنس خودتان در بشریت و انسان بودند » - (شوکانی، ۱۴۱۴ ق: ج ۵: ۴۶۴).

۷- شیخ مراغی در تفسیر « و خلق منها زوجها » می گوید: « قال قفال: جعل من جنسها زوجها هو يساويه فی الانسانیه »: یعنی از جنس او برایش همسری قرار داد که در انسانیت با او مساوی است » - (مراغی، بی تا، ۱۱۲).

۸- سید عبدالله شبر در تفسیر آیه « جعل لکم من انفسکم ازواجاً » (نحل، (۱۶) (۷۲)، می گوید: «یعنی من جنسکم لا من جنس آخر». یعنی از جنس خودتان نه از جنس دیگری » - (شبر، ۱۳۸۵ ق: ۲۷۳).

۹- قاسمی در تفسیر آیه « جعل منها زوجها » (زمر، (۳۹)، (۶) می گوید: «ای من نفسها و نوعها»: یعنی از خود او و نوع او » - (قاسمی، ۱۳۳۲ ق: ج ۸: ۲۸۰).

۱۰- دکتر خطیب در تفسیر « و خلق منها زوجها » می گوید: «ای خلق من هذه النفس، و من مادتها و طبيعتها زوجها لهذا النفس» - یعنی: از ماده و طبیعت این نفس (آدم)، زوجی برای آدم آفرید » (خطیب، ۵۱۳۹۰: ۲۷۹).

نقد روایات سیوطی در خلقت حوا

الف: مضامین روایت های سیوطی با سخنان قرآن سنخیتی ندارد. به سبب آنکه همه روایت هایی که سیوطی نقل نموده است، محتوای همه آنها یکی است و آن این است که آفرینش حوا از استخوان پهلوی چپ حضرت آدم، خلق شده است. اما قرآن جنس ماده اولیه آفرینش آدم و حواری، یکسان بیان می کند. در آیه يك سورة نساء «الذی خلقکم من نفس واحدة و خلق منها زوجها»: «یعنی خداوندی که شما را از يك تن آفرید و جفت او (حواری) از سرشت او آفرید» (ر. ک: فیض الاسلام اصفهانی، ۱۳۷۸: ۱۵۹).

ب: روایت های سیوطی با برخی از روایت های معصومین در تناقض است از جمله:
۱- «قال النبی صلی الله علیه و آله خلق الله تعالى آدم من طین و من فضله و بقیته خلقت حواء: خدای عزوجل حضرت آدم را از گل خلق کرد و از باقی مانده گل حواری خلق کرد» - (صديق، ۱۳۸۵: ۱۹).

۲- «عیاشی از عبدالله بن سنان نقل می کند که از حضرت امام صادق (ع) پرسیده شد: «آدم و همسرش حوا چه مدت در بهشت بودند؟» - فرمود: «خداوند تبارک و تعالی هنگام ظهر روز جمعه از روح خود در آدم دمید و سپس حواری از باقی مانده گل او خلق کرد» (جزائری، ۱۳۸۴: ۷۵).

پ: روایت هایی که سیوطی ذیل آیه يك سورة نساء در خلقت حوا ذکر کرده است، روایت های متفاوتی هستند: در یکی از این روایت ها می گوید: «حوا از یکی از پهلوهایی چپ آدم خلق شد». در دیگری می گوید: «حوا از کوچک ترین دنده خلق شد» و در روایت دیگری اینگونه بیان می دارد که «آدم خواب بود و هنگامی که بیدار شد زنی را در کنار خود دید». و اینکه زن را شیطان کوچک می نامد زیرا مرد در ذات خود میرا از گناه بوده است و زن وی را به گناه کشانیده است. اختلاف روایت ها در تفسیر این آیه، نمودار ضعیف بودن و غیر علمی بودن این روایت ها در تفسیر الدر المنثور است.

ت: روایت های معصومین (ع) بیانگر آفرینش حوا از گل، همانند خلقت آدم است در صورتی که سیوطی آفرینش حوا را از دندۀ چپ آدم می داند.

ث: در روایت های سیوطی از هیچ کدام از معصومین سخنی بیان نشده است و در آنها از الفاظی مانند "اخرج" استفاده شده است که این دلیلی بر ضعیف بودن روایت ها است.

ج: به نظر می رسد که دیدگاه سیوطی در باب خلقت حوا تأثیر پذیرفته از تورات و اسرائیلیات است که دیدگاهی صحیح نیست.

نتیجه گیری

طبق بررسی هایی که صورت گرفت به نتایج زیر دست یافتیم:

- ۱- در قرآن در سوره های اعراف، زمر و نساء به خلقت حوا اشاره شده است. اما در اینکه به صراحت بیان کند که چگونه آفریده شده است مطلبی یافت نشد. در این سوره ها آنچه در بین هر سه مشترك است دو جمله "من نفس واحد" و "خلق منها زوجها" است که منظور از اولی آدم و دومی حوا است. همچنین منظور قرآن این است که حوا بعد از آدم و با بخشی از وجود او آفریده شده است نه از دندۀ چپ او. بنابراین قول سیوطی در تفسیر الدر المنثور طبق شواهد قرآن صحیح نیست.
- ۲- در تورات به خلقت حوا اشاره شده است که از دندۀ چپ مرد خلق شده است و نظر سیوطی طبق سخنان تورات صحیح می باشد.

- ۳- در روایات نیز به خلقت حوا اشاره شده است که ما آنها را در سه دسته تقسیم کردیم و به این نتیجه رسیدیم که نظریه خلقت حوا از دندۀ چپ آدم، نظریه باطل است. به این سبب که اولاً به صراحت مورد انکار دو دسته روایت های دیگر قرار گرفته است، دوماً بعضی راویان این روایت ها از اهل کتاب بوده اند که به وارد کردن خرافات از تورات و انجیل به روایات صادره از ائمه مشهور هستند. لذا روایات آنها کذب است. سوماً روایت های دسته دوم دارای منابعی قوی هستند

و روایت های دسته سوم تکمیل کننده روایات دسته دوم هستند .

۴- سیوطی در کتاب تفسیر الدر المنثور خود، در تفسیر آیاتی که راجع به خلقت حوا است و همچنین استفاده کردن از روایت های ضعیف و تأثیر پذیری از مطالب اهل کتاب و اسرائیلیات و پیروی کردن از مطالب آنها بدون هیچ اعتبار علمی آفرینش حوا را از دنده چپ آدم می داند . و سخن ایشان برخلاف آیات قرآن و احادیث ائمه می باشد . همان طور که پیشتر اشاره شد در قرآن و احادیث پیامبران خلقت حوا را همانند آدم از جنس گل می دانند . همچنین اکثریت مفسرین با سخنان قرآن و احادیث موافق هستند . بنابراین سخن سیوطی در بحث خلقت حوا پذیرفتنی نیست و باید آن را رد کرد.

۵- از آنچه در بررسی محتوای این تفسیر بیان شد، نتیجه می گیریم که هر چند این تفسیر جامع ترین تفاسیر روایی اهل تسنن، و منبع سودمندی برای پی بردن به روایات تفسیری آنان است، اما بخشی از روایات که بر تحریف قرآن دلالت دارد، به کلی بی اعتبار و غیر قابل قبول است.

کتاب شناسی و منابع:

- قرآن کریم

- آقاجانبگلو، سوسن؛ کلانی، لیلا؛ علوی، حمیرا (۱۳۹۳)، بررسی خلقت مستقل حوا (همسر آدم علیه السلام) از آدم براساس آیه يك سورة نساء، کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی.

°- ابو عبیده، معمر بن مثنی (۱۹۹۸)، دیوان النقائص: نقائص جریر و الفرزدق . ج ۱، بیروت: دارصادر.

- ابن اثیر، عزالدین (۱۳۸۳)، الکامل فی التاریخ . ترجمه: سید حسین روحانی . ج ۱، چاپ سوم . تهران: اساطیر.

- تورات، عهد جدید و عهد قدیم (کتاب مقدس) (بی تا)، به همت انجمن پخش کتب

مقدسه: تهران: بی نا.

- جزائری، سید نعمت الله (۱۳۸۴)، قصص الانبیا (قصص القرآن)، مترجم: فاطمه مشایخ.

قم: ذوی القربی.

- خطیب، عبد الکریم (۱۳۹۰ هـ)، تفسیر قرآنی للقرآن ج ۲. چ اول، قم: دار الفکر.

زحیلی، وهبه بن مصطفى (۱۴۲۲ ق یا ۲۰۰۱ م)، تفسیر الوسیط ج ۱، بیروت/ لبنان: دار الفکر المعاصر.

- سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۴)، الدر المنثور فی تفسیر المأثور. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.

- ایضا (۲۳/۵۱ ق/ ۲۰۰۳)، التحدث بنعمه الله. بیروت: المكتبة العربيه الحديثه.

شوکانی، محمد بن علی (۱۴۱۴ ق). فتح القدير. ج ۵، دمشق/ سوریه: دار ابن کثیر.

- شبر، سید عبدالله (۱۳۸۵ ق)، تفسیر القرآن الکریم ج ۱، اپ دوم. قاهره: موسسه دار الهجره، النجاح.

- صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵)، من لا يحضره الفقيه، ترجمه محمد جواد غفاری. ج ۲، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۶۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تهران: رجا.

- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۵۲)، مجمع البیان. ترجمه احمد بهشتی. ج ۲، تهران: فراهانی.

- طنطاوی، سید محمد (ینایر ۱۳۹۷ م)، تفسیر الوسیط للتفسیر القرآن، القاهره: دار نهضه مصر للطباعه و النشر و التوزیع.

- علویقی، علی اکبر (۱۳۵۷)، زن در آئینه تاریخ، تهران: بی نا.

- فیض الاسلام اصفهانی، سید علی نقی (۱۳۷۸)، ترجمه فارسی قرآن، تهران: فقیه.

- قاسمی، محمد جمال الدین (۱۳۲ ق)، محاسن التأویل. ج ۸، مصر: دار احیاء الکتب

۲۷۴ عبدالمجید محقق، الهام علی میرزایی، سمیع الله/نقد دیدگاه سیوطی در الدر المنثور فی التفسیر ---

العربیة.

- گروه تحقیق و پژوهش انتشارات شلاك (۱۳۸۷)، زن از دیدگاه اسلام، تهران: انتشارات شلاك.

- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۱)، بحار الانوار. ترجمه محمد باقر محمودی و عبد الزهراء علوی. ج ۱۱، چاپ سوم. بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی .

- مراغی، احمد بن مصطفی (بی تا). تفسیر مراغی. ج ۱۴، بیروت/ لبنان: دارالفکر.

مقالات

- احسانی، کیوان؛ محمدی، زهرا (۱۳۹۴)، خلقت آدم و حوا در قرآن و تورات، بینات، سال ۲۲، شماره ۴، صص: ۱۷-۳۴.

- امین مقدسی، ابوالحسن؛ محمودی، ابوبکر (۱۳۹۰). مقایسه تحلیلی مقامات حریری با مقامات سیوطی «ادب عربی، سال ۳، شماره ۳، صص: ۱۱۳-۱۳۳،

- بختیار، مریم (۱۳۸۵) «زن در اسلام و عرفان». ادیان و عرفان. سال سوم. شماره ۱۰، صص ۱۲۹-۱۵۱.

- فرجامی، اعظم (۱۳۸۵) «آفرینش حوا (زن) در قرآن و روایات». پژوهش زنان. شماره ۴، صص: ۵-۲۲.

- وکیلی، الهه؛ محمد رضایی، محمد (۱۳۸۸) «آفرینش حوا از دیدگاه قرآن». فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز شماره ۳۲، صص ۷۵-۸۸.